

Du lịch qua hình ảnh :

Vài cổ thụ miền Hậu Giang

ĐINH Trọng Hiếu JJR 56

Tôi gốc miền Bắc, khi đặt chân đến miền Nam phải vui đầu vào việc học, nên ít dịp về thăm những vùng đất xanh tươi, miệt vườn, thật thiết thời cho kiến thức của mình. Ba năm ở Sài-gòn, một năm mài đũa quần trên ghế nhà trường (Chasseloup-Laubat, 1956), chỉ nghe mấy tiếng cậu bạn cùng lớp tươi cười « Cứ giỡn hoài ! » là sợ tái mặt, không hiểu cậu ta nói gì với mình, đến lúc lên Đại học mới có dịp đi với các bạn về tuốt tận Vĩnh Long. Cả lớp thuê xe đồ cùng đi, khi ấy khoảng 1958-1959, chưa có tiếng súng các búp, qua bến Gò Công, có một gã mù ngồi cuối đò ôm cây đờn, gân cổ hát, giọng náo nùng. Thế rồi sông nước, Bến Tre, Mỹ Tho, bát ngát, phong cảnh thật khác miền Bắc quen thuộc, sau này ấn tượng ấy còn gặp lại khi xem phim « L'Amant », trai tài, gái sắc, qua phà mây nước ngút trời. Rồi tới Vĩnh Long, vô nhà ở nông thôn, gia đình người bạn học mời cả lớp tới thăm quê : cái sân rộng như không bao giờ có thể thấy ở làng mạc xung quanh Hà Nội, góc sân có chuồng nuôi con trâu lớn, mỗi ngày bỏ mấy chú gà con vào cho nó nuốt chửng. Rồi đến bữa cơm, bày dọn la liệt các món ăn, hoa cả mắt, không biết nên ăn món nào, bỏ món nào. Có người bạn, anh Trần Thế Lý, quen nước quen cái hơn tôi, ghé tai nói nhỏ : « Mày ăn thì ăn thiết tình, bỏ đĩa khách xáo như ở Bắc kỳ, là nhà chủ dọn ngay đi đấy ! ». Lại một dịp tái mặt thêm. Đến nay, bấm đốt ngón tay, cũng ngót nghét nửa thế kỷ rồi, cái vốn liếng của tôi về miền Nam cũng chẳng hơn trước, ngoại trừ sách đọc, không ngoài mấy tác giả như Sơn Nam, Phi Vân, rồi gần đây hơn, Nguyễn Ngọc Tư, v.v.. Vậy thôi. Thế mà dám cả gan mời quý bạn về miền Hậu Giang thăm vài cổ thụ !

Ấy vì có mấy người bạn, một anh là nhà báo, một anh đi chu du đó đây khắp miền Việt Nam, thỉnh thoảng gửi mấy bức hình đến hỏi xem : cây gì mà lại có rễ vát vẹo nửa chừng như vậy, và cây gì nữa đây mà to lớn, ít khi thấy ở đồng bằng miền Nam như vậy ? Cả thấy ba hình, đều chụp ở Trà Vinh. Khốn thay, tôi chưa hề đặt chân đến nơi này, nhưng vì thích những cây cổ lạ, nên tìm hiểu thêm. « Biết thì thừa thốt, không biết thì dựa cột mà nghe », ngạn ngữ thời xưa dạy thế không đúng : không biết thì phải tìm tòi, học hỏi thêm, chứ cứ im lìm dựa cột, ai hơi đâu họ dạy mình.

Có hai cuốn sách vừa chuyên môn, vừa phổ cập, bạn đọc nào hiếu kỳ, thích cây cối, nên tìm đọc, vì, dù không may nhắc đến vùng Trà Vinh của chúng ta, cũng cung cấp một số khái niệm và kiến thức, giúp chúng ta nắm bắt được những trường hợp cá biệt nơi quê nhà. Cuốn sách đầu, nhiều hình vẽ cắt nghĩa, do giáo sư nông học lâm nghiệp Francis Hallé viết, nhan là *Plaidoyer pour l'arbre (Bênh vực hộ cây)*, nhà xuất bản Actes Sud, 2005, 213 trang, sáng sủa, kiến thức vời vọi, biết sử dụng, áp dụng những kiến thức trong sách này, hoặc trong các công trình khác của giáo sư Hallé có thể giúp mở mang thêm nông nghiệp nước nhà. Cuốn thứ nhì có tính chất phổ cập hơn, tuy rất khoa học, do Christophe Drénou viết : *Face aux arbres*, tiểu tựa chua thêm « *Apprendre à les observer pour les comprendre* » (*Đứng trước cây, tập quen quan sát cây để hiểu thêm về chúng*), nhà xuất bản Ulmer, 2009, 155 trang với nhiều hình ảnh.

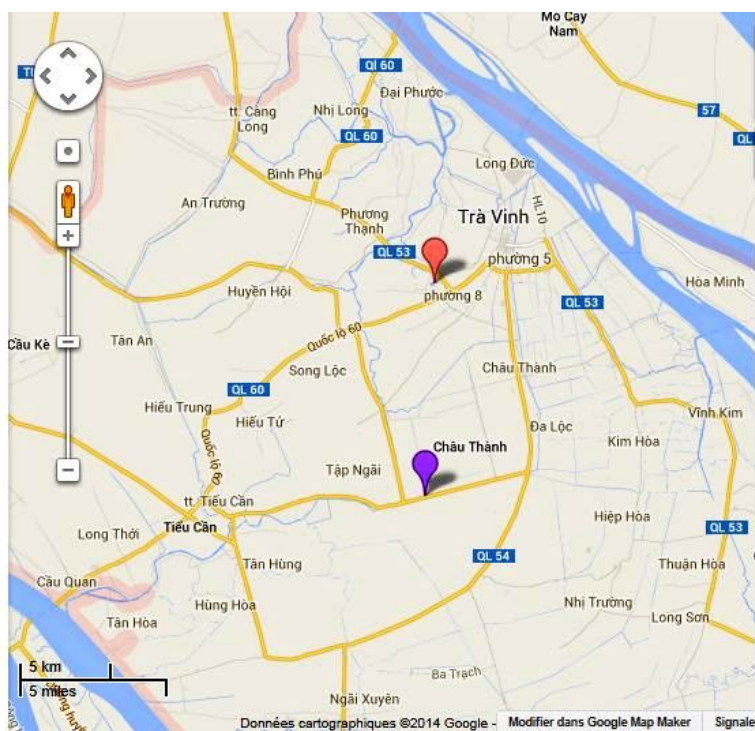
Vậy xin mời bạn đọc hãy cùng « quan sát cây để hiểu thêm về chúng » :

Hai hình đầu chụp một khu đất có lùm cây lạ : thân trồi ra những mắt lớn hoặc cả bộ rễ lộ thiên đôi khi gắn vào nhau và cao hơn mặt đất cũng chừng một thước. Nơi này trơ mặt đất đỏ, chắc vì là nơi qua lại thường xuyên nên cỏ không mọc (những nơi ít qua lại thấy có vết cỏ mọc). Thân cây thẳng và cao, cũng phải hơn kém một thế kỷ mới có tầm vóc này. Vì không được xem kỹ thân cây và tán lá nên không thể đoán là cây gì, sau này hẵng hay (không phải cứ định loại được ngay là cây gì mới là « giỏi »). Quan sát kỹ hơn sẽ thấy : một vài cây đã chết đứng, thân bị chặt ngang và đôi khi rễ còn kết hợp với rễ cây bạn. Quan sát kỹ hơn nữa, trên hai bức hình đầu, dưới phần rễ phình ra, « thân » cây xem có vẻ nhỏ hơn là thân phần trên. Bình thường, thân phần gốc lớn hơn thân phần ngọn, cứ càng xuống thấp càng lớn, có khi có thêm bành để tạo thế đứng cho cây vững thêm, khó lòng mà gốc cây nhỏ hơn thân cây, như thế sẽ mất thăng bằng, vững chãi : cây là một công trình kiến trúc của thiên nhiên luôn luôn tìm lại một cái thế cân bằng. Cây trong hình thứ ba thuộc loại cây rất quen thuộc ở đồng bằng châu thổ sông Hồng, có tư thế vững chãi, anh bạn đứng trước đang giang tay để thấy cái quy mô của cây, sau này sẽ bàn thêm.

Giữa những loại cây này, nơi chúng sinh sôi, phát triển, rất khác nhau : một bên đất đai chưa ổn định (một cách tự nhiên, hay có bàn tay con người ?, sau sẽ hay), một bên là đất ổn định, dùng để canh tác, trồng trọt, đã từ lâu đời, vì có được cây lớn hai ba người vòng tay ôm, cũng phải hơn ba thế kỷ. Theo tôi, những cây lớn có phần rễ lộ thiên lưng chừng thân cây có thể theo 2 quy trình phát triển : một là cây đang mọc tự nhiên, bỗng mặt sinh lầy cao lên như ở vùng đất chưa ổn định, biển tiến và phủ sa dầy lên, khiến rễ cây phát triển cao hơn, thêm một thước. Sau đó, mực đất hạ xuống, nên để lại vết tích như hiện nay. Quy trình thứ hai như sau : cây phát triển bình thường, bộ rễ phần mặt đất kết hợp với nhau, sau đất chung quanh bị hạ xuống, nên lộ ra tình hình hiện tại. Giả thuyết sau đúng : theo giả thuyết thứ nhất thì trên hay dưới bộ rễ ngang (hoặc phình ra) đều là thân cây cả. Điểm này

không đúng, vì phần dưới bộ rễ ngang, nhỏ hơn, thậm chí chia đôi. Đấy, đúng hơn, là phần rễ « cái » (*racines pivotantes*), tức rễ cắm sâu dưới lòng đất, với tác dụng giữ cho cây đứng thẳng, đứng vững, theo quy luật : cây càng thẳng, càng cao, thì rễ cái càng đâm sâu và thẳng. Phía mặt đất, đối với những cây cao này, phát triển nơi đất mềm, ẩm, lại có một loạt rễ phủ chung quanh gốc cây, nhằm giữ cho cây đứng vững chãi (*racines couvrantes*), loại rễ phủ này, cũng như cành cây, nếu cùng thuộc một loại cây, thường giao thoa với những rễ (hoặc cành) cây láng giềng, kết nối với nhau, để trao đổi nhau nhiều thông tin hữu ích, động viên nhau phát triển thành những quần thể, giữ được ưu thế đối với những cây khác loài, giống như sự cạnh tranh xã hội của tất cả mọi sinh vật, bắt đầu là xã hội loài người. Đấy là đối tượng của ngành xã hội học của cây cỏ (*phyto-sociologie*).

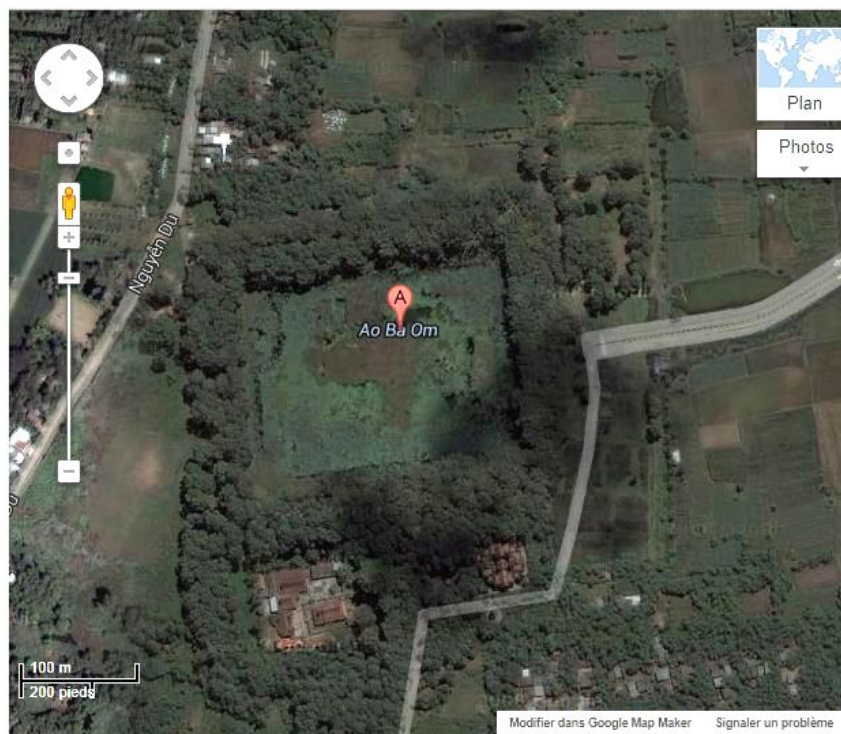
Vị trí châu thành Trà Vinh (màu tím) và vị trí Ao Bà Om (màu hường), nơi có quần thể cổ thụ lạ. Theo bản đồ của **Google Map**.

Theo Sơn Nam, trong sách *Tìm hiểu đất Hậu Giang* (Nhà xuất bản Phù Sa, 1959), dưới bức vẽ ghi nhanh, chú thích như sau : « Bên sườn núi Cấm, vì thiếu đất làm ruộng, dân chúng san bằng mấy gò nổi. Mặt đất trở nên thấp, tuy nhiên mấy cây cổ-thụ được bảo-vệ, chỉ bị xấn đất chung quanh ; gốc cây đứng cao nghệu, ghi dấu mặt gò nổi ngày xưa » (trang 21). Thật giống như trường hợp mấy cổ thụ chúng ta đang quan sát. Tuy nhiên, trường hợp cổ thụ ở Trà Vinh không bị xấn đất chung quanh gốc cây, bằng cỏ : còn lại những chùm rễ mọc ngang ; nhưng chắc đã có một cuộc xấn đất quy mô hơn chung quanh cả loạt cổ thụ này. Muốn hiểu thêm, cần nơi rộng địa bàn quan sát.

May thay, ngày nay với phương tiện hiện đại, nhất là khi sử dụng Google Earth, ta có thể ngồi nhà mà quan sát nhiều sự kiện kỳ thú trên trái đất, và nhất là trên đất nước ta. Truyền thuyết cổ kể lại cuộc thi đào ao Bà Om, do phe phụ nữ chăm chỉ làm việc nên đã giành phần thắng trong việc đào ao, nhưng qua truyện này, ta hãy ghi nhớ : đây là ao đào. Nhìn vào không ảnh của Google Earth, thấy rõ sự vuông vắn của ao, khó lòng là một loại ao tự nhiên. Bốn bên ao là bốn hàng cây rậm rạp, ngay ngắn, thẳng tắp, chắc cũng là cây trồng, sau khi đào xong ao, và rất có thể cùng thời với việc xây chùa Âng : chùa nằm phía cạnh dưới của hình chữ nhật, và cũng trong khuôn viên cây cối rậm rạp bao vây chung quanh. Đúng như quy cách của tất cả những nơi thờ cúng ở châu Á, nhất là vùng nhiệt đới ẩm.

Những nơi này thường được chọn ở những nơi cây cỏ xanh tươi, nhiều cổ thụ, chim chóc tụ họp từng bầy, như câu tục ngữ : « Đất lành, chim đậu », khác hẳn với cung cách những công trình tín

ngưỡng phương Tây. Vùng đất này, xưa và nay vẫn còn nặng tính chất văn hóa của người Miên, với những Chùa Chim, Chùa Cò ngay gần Trà Vinh. Nếu quý bạn muốn tìm hiểu mối tương quan giữa con người với thiên nhiên, thực vật, động vật, hãy tìm đến những nơi này. Lẽ ra, đây cũng có thể là những cách thu hút khách du lịch, miễn là du lịch « sinh thái » : ta đến xem thiên nhiên, sống ở đây, và trân trọng gìn giữ.

Khu vực Ao Bà Om, nơi có quần thể cổ thụ lạ. Theo **Google Earth**.

Ao Bà Om là phía đất trũng, ngập nước, nơi có chữ màu hường. Ao đào hình chữ nhật, chung quanh ao là hàng cổ thụ, được trồng theo chữ nhật bao quanh ao, duy có phần cổ thụ (góc trên, phía phải hình chữ nhật) quy tụ những cổ thụ mọc tự nhiên, có bộ phận rễ lạ như ta thấy.

Trở lại ba hình cổ thụ lúc ban đầu, và nhìn thêm trên hình của Google Earth, sẽ phát hiện ra những khoảnh đất màu hường nhạt, trên đó có người khách bộ hành và có cặp đang chạy xe máy về phía đường lát nhựa. Quần thể cây có những bộ rễ lộ thiên này là quần thể cây sao đen, mọc tự nhiên. Vùng đất này, trong lịch sử biến chuyển ven biển trở thành đất liền của miền đất Hậu Giang, là vùng đất mới. Cây sao đen không phải là thứ cây sinh sống trong vùng nước lợ, cho nên là cây đến muộn, trước đó đã phải có một quá trình giữ bùn, sinh, ven biển của những loài cây sù, vẹt, là những loài cây đi « tiên phong » tiến ra biển cả, rồi đến quá trình củng cố đất bùn của những loài cây được, biến vùng sinh lầy này (*mangrove*) thành một vùng thật trù phú cho sinh vật, trước khi nước được rửa mặn, dần dần trở thành đất trồng, khi ấy mới có cây sao đen. Cây sao đen là cây ưa ẩm, mọc rất thẳng, nay thường được đem trồng làm cây bóng mát ở các đường phố tỉnh lớn (ở Hà Nội, có đường Lò Đúc, thời đầu khi Pháp đô hộ, cũng trồng loại cây sao này, chim cò còn bay đến tụ họp, nay còn nổi tiếng là hàng cây đẹp). Loài cây sao đen này (*Hopea odorata* Roxb., họ *Dipterocarpaceae*) có hai bộ rễ nay hiện ra rất rõ ràng, có thể dùng để làm bài giảng về môn sinh vật học, hoặc về cấu trúc của cây gỗ. Đặc điểm của cây gỗ này là phần trên phát triển ra sao, thì phần dưới đất cũng phát triển na ná : phần trên mặt đất thân cây rất thẳng, rất cao, thì phần dưới mặt đất cũng có 1-2 rễ cái rất thẳng rất sâu (phần trên của rễ cái này nay trơ ra, ta thấy nhỏ hơn phần gốc của cây) ; phần trên cây, phía ngọn, tán lá thế nào, thì phần sát mặt đất cũng có một loạt rễ phủ tương đương thế nấy (phần rễ phủ này, vì bị chặt, hoặc không phát triển thêm nữa, nên phình ra thành từng mắt lớn, hoặc kết nối với rễ phủ bên cạnh). Trong thiên nhiên, quần thể cây sao đen giữ ưu thế tuyệt đối, khó lòng có cây gỗ khác cạnh tranh sinh tồn phía dưới được. Nói như vậy không có nghĩa rằng trong thiên nhiên, trong rừng

sao đen, chỉ thuần có cây sao đen, không có thực vật nào khác chung quanh. Không phải thế : chung quanh cây sao đen, phía dưới, vẫn có những cây bụi, những cây bụi nhỏ, những loại cỏ, nhưng sau này, khi con người đến đây khai quang thì đã dọn sạch, chỉ để lại những cổ thụ là cây sao đen mà ta thấy hiện nay. Vì đất nơi cây sao đen là thứ đất tốt, nên ở nơi có nước lợ, đất phèn, dân chúng thiếu đất (thiếu đất đây là thiếu thứ đất tốt, chứ không phải là thiếu diện tích đất) phải đến xăn đất mang về trồng trọt vườn tược. Họ xăn đất không những chung quanh những hàng cây này, khiến để bộ rễ hiện ra như vậy, mà còn xăn đất một cách quy mô, như đảo Ao Bà Om ngay cạnh, cho nên : dù sự kiện này không chỉ cá biệt ở gần Ao Bà Om, cũng là một hiện tượng đạt đỉnh cao ở chính nơi này, cho nên càng phải gìn giữ, coi nơi này như là cao điểm của mối tương quan giữa canh nông và cây cối tự nhiên. « Đọc » những hiện tượng thoát đầu ta chỉ cho là « tự nhiên » sẽ thấy được nhiều khía cạnh khác, đan xen cách sinh sống tự nhiên, với cách sinh sống xã hội con người, và tập tục gắn liền với môi trường, đôi bên ảnh hưởng đến nhau, tác động qua lại.

Cây trong hình thứ ba là cây muỗm, còn gọi là cây xoài hôi (*Mangifera foetida* Lour., họ *Anacardiaceae*). Cây này rất phổ biến ở những nơi thờ cúng miền Bắc : đền, đài, lăng tẩm. Khi vua chúa tiến vào miền Trung, thì cũng mang theo tập tục này, cho nên ở trong hoàng thành, những nơi thờ cúng cũng có trồng cây muỗm, những lăng tẩm (như lăng Gia Long) cũng trồng cây muỗm. Còn miền Nam, có phải chịu ảnh hưởng của những lớp di dân đến định cư ở đây không ? Việc này chưa xác định được. Có khi lại trở ngược từ miền Nam đi lên miền Bắc là khác. Cây muỗm này quả rất bé, ít ai ăn, ngược lại cây chịu đựng rất giỏi (*rusticité*), và phát triển dễ dàng, cho bóng mát. Cây này không thuộc loại cây « tín ngưỡng » : không ai cấm nén nhang vào gốc cây mà thờ cúng cả (khác với cây đa, cây đề, cây gạo, cây bông sứ) nhưng cây này mang nặng tính đặc thù của Ấn-độ (chứ không phải là của Trung quốc). Sự hiện diện của cây này cho ta đoán được : khu đất trồng này không thuộc khuôn viên một vườn cây trái bình thường, mà rất có thể thuộc địa phận một nơi thờ cúng. Giá mà có thể đến nơi mà quan sát, thì mới biết rõ hơn. Tuy nhiên, phía bên tay phải, cây muỗm này có một cành mục, nếu không tu sửa cắt cho sát thân cây, thì thế nào thân cây cũng bị nước thấm, và hư mục. Tôi viết những giò này năm 2014, cũng như đã viết về cây dạ hương đại thụ, phải chăm sóc như thế nào năm ngoái.

(xem : http://aejrsite.free.fr/goodmorning/gm144/gm144_CayDaHuongVaLoiBinh.pdf). Thế nào ta cũng còn có dịp kiểm tra lại những chuyện và vấn đề đã nêu.

Bài này viết tặng những bạn nào quê quán ở Trà Vinh.

Dám xin được lời chỉ giáo nếu có điều sơ sót.

Đ.T.H.